
УДК 82.1(Шевченко), 82.3 (Рубина)

Вікторія Якимович
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка

ОБРАЗ ЄВРЕЯ У ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ДІНИ РУБІНОЇ

Стаття присвячена особливостям візуалізації образу єврея у поемі «Гайдамаки» Тараса Шевченка та у прозі Діни Рубіної (на прикладі окремих творів). Підкреслюється, що до стереотипної моделі сприйняття євреїв українським суспільством відноситься образ Лейби в Шевченкових «Гайдамаках». Стверджується, що особливе місце у творчості Діни Рубіної займає єврейська тема, а саме: історична минушина і сучасне життя євреїв як в Ізраїлі, так і в діаспорі.

Ключові слова: Тарас Шевченко, «Гайдамаки», Діна Рубіна, «Камера наезжает!..», «Майн пиджак ин вайсе клетка...», єврей, жид.

Article is devoted to the peculiarities of rendering an image of the Jew in the poem «Haidamaky» by Taras Shevchenko and Dina Rubina prose (in some works). It is emphasized that the image of Leyba is applying to the stereotypical models of perception of the Jews by the Ukrainian society in the poem «Haidamaky» by Taras Shevchenko. That special place in the works of Dina Rubina takes place the Jewish theme, namely, history and modern life of Jews both in Israel and in the diaspora.

Keywords: Taras Shevchenko, «Haidamaky», Dina Rubina, «Kamera naiezhaet!..», «Mein Pidzhak in Waise Kletka...», Jew.

Praca poświęcona jest osobliwościom wizualizacji Żyda w poemacie «Hajdamacy» Tarasa Szewczenki oraz w prozie Diny Rubiny (na przykładzie poszczególnych utworów). Podkreślono, że do stereotypowego modelu odbierania Żydu przez ukraińskie społeczeństwo zaliczany jest obraz Lejby w «Hajdamakach» Szewczenki. Stwierdzono, że szczególne miejsce w twórczości Diny Rubiny zajmuje żydowski temat: historyczna przeszłość i współczesne życie Żydu zarówno w Izraelu, jak też w diasporze.

Siowa-klucze: Taras Szewczenko, «Hajdamacy», Dina Rubina, «Kamera najejajet!..», «Majn pidiak in wajse kletka...», Żyd.

За твердженням В. Будного, українську та зарубіжну гуманітаристику сьогодні цікавлять комунікативно-рецепційні аспекти, що пов'язано з посиленням «в сучасному світі діалогічних тенденцій у рамках національних (як-от перебіг міжетнічного порозуміння в Україні), континентальних (об'єднавчі процеси в Європі) і глобальних (взаємини Заходу і Сходу)» [6, с. 235]. Для успішного міжособистісного або міжкультурного спілкування важливе значення мають взаємні явлення його учасників, а саме: «як пізнання себе через власне «я» та сприйняття себе іншими, так і наше сприйняття Іншого — як чужинця чи сусіда, ворога або партнера» [6, с. 237]. Що стосується літератури, то ці проблеми пов'язані з такою галуззю компаративістики, як імагологія, що представлена численними студіями другої половини ХХ ст., «в яких досліджуються «національні образи» країн і народів, що склалися у інших народів у певну історичну епоху (чи епохи)» [6, с. 240].

На сьогодні залишається проблема відсутності остаточного формулювання визначення поняття «Інший», а також «чужий». Так у словнику української мови в 11 томах виділено основні значення поняття «чужий»: не свій, незвичний за виявом, не рідний, незнайомий, чужорідний, іноземний, дивний [1, с. 377]. Крім того, як зазначає Л. Виноградова, «оппозиція свого и чужого осмысляется в категориях разноуровневых связей человека: кровно-родственных (свой-чужой род, семья), этнических (своя-чужая тема, народность, нация), языковых (родной-чужой язык, диалект, говор), конфессиональных (своя-чужая вера), социальных (свое-чужое общество, сословие, коллектив)» [2, с. 17]. Саме в таких вище згаданих значеннях ми будемо використовувати слово «чужий», а також «інший» по відношенню до образу єврея у творі «Гайдамаки» Шевченка.

Аналіз основних досліджень. Творчість Тараса Шевченка постійно перебуває в полі зору літературознавців, які досліджують її в різних аспектах. Зокрема, художню спадщину Великого Кобзаря аналізували Ю. Барабаш, М. Жулинський, Я. Розумний, Р. Харчук, М. Шкандрій, О. Яблонська та ін. Так, за словами Миколи Жулинського, «Шевченко як міфобраз, як національний пророк, національний символ посідає чільне місце в суспільній свідомості не лише українців, а й багатьох народів світу і є культовим явищем, що засвідчує винятково важливу роль таких історичних суб'єктів у формуванні національної ідентичності та колективної етнонаціональної цілості» [4, с. 10].

На думку Ю. Крохіна, «лучший прозаик сегодня — Дина Рубина. <...> Глубокие, но без назидательности наблюдения над человеческой природой, драматические столкновения характеров, невысказанные ситуации, в которые попадают персонажи Рубиной, превосходно уживаются с легкостью и изяществом повествования, занимательностью и мастерством стилиста» [5, с. 3].

Письменниця продовжує традиції класичної російської літератури та «переобляє» у своїх творах духовний досвід модернізму. Рубіна працює досить продуктивно і залишається найбільш тиражною серед некомерційних письменників Росії.

Життєпис і творчість цієї сучасної авторки досліджували П. Басинський, Д. Биков, В. Воронцова, Л. Гомберг, М. Крутіков, Р. Нудельман, Е. Шафранська та інші. Про неї написані монографії, дипломні та дисертаційні роботи, статті і т. ін. Проте сама Діна Рубіна підкреслює, що вона абстрагується і намагається це не читати.

Констатуємо, що в Україні життєпис і творчість цієї письменниці залишаються малодослідженими.

Мета статті — розкрити особливості візуалізації образу єврея в «Гайдамаках» Тараса Шевченка та у прозі Діни Рубіної (на прикладі окремих творів).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Народна свідомість сформувала традиційний стереотип єврея-жида як хитрої і схильної до наживи людини. Образ єврея, представника найдавнішої етнічної меншини в Україні, досить часто зустрічається, зокрема, у фольклорі. Так у колядках, легендах та вертепах український народ пов'язує образ жида з євангельським сюжетом, в якому євреї виступають виключно негативними персонажами,

переслідуючи Христа й прагнучи його розіп'яти. Також жид часто зображується в ролі корчмаря, лихваря чи орендаря, тобто людини хитрої та комерційної.

Що стосується української літератури, то Г. Грабович виділяє три типи сприйняття євреїв, за якими можна скласти періодизацію в ній єврейської теми:

- 1) стереотипна;
- 2) соціально-моральна (реалістична);
- 3) політично-етична [3, с. 245].

У більшості творів Кобзаря євреї найчастіше виступають під прізвиськом «жид», що саме по собі вже носить негативний відтінок, і саме до стереотипної, в першу чергу, моделі сприйняття євреїв українським суспільством ми можемо віднести образ Лейби в Шевченкових «Гайдамаках»:

А поки що —
 До корчми вернуся,
 Що там робиться.
 Жидюга
 Дрижить, зігнувшись
 Над каганцем: лічить гроші
 Коло ліжка, клятий [11, с. 77].

Проте, образ єврея Лейби ми можемо розглядати також із соціально-моральної і політично-етичної точок зору. «Жид поганий», «жидяра» Лейба не бажає бути «польським підлабузником», шпигуном, а лише терпить знуцання шляхтичів заради збереження честі і життя доньки Оксани:

В кутку собакою дрижить
 Проклятий жид; конфедерати
 Кричать до титаря: «Хоч жить?
 Скажи, де гроші?» [11, с. 90].

або

Упали двері... А нагай
 Малює вздовж жидівську спину.
 «Здоров, свине, здоров, жиде,
 Здоров, чортів сину!»
 Та нагаєм, та нагаєм.
 А жид зогнув спину:
 «Не жаргуйте, мості-пане!»
 «Добривечір в хату!» [11, с. 79].

Лейба, на відміну від інших образів євреїв у творах Шевченка, вже дозволяє собі насміхатися і висміювати ляхів, правда, лише нишком:

Аж корчма трясеться —
Краков'яка оддирають,
Вальса та мазура.
І жид гляне, та нищечком:
«Шляхетська натура!» [11, с. 80].

Отже, Тарас Шевченко, стереотипно зображуючи всіх «чужих» (поляків, москалів, жидів), у поемі «Гайдамаки» візуалізує образ єврея також із соціально-моральної та політично-етичної точок зору.

На нашу думку, Діну Рубіну як представницю сучасної художньої прози об'єднує з українським Кобзарем зацікавлення національною темою, проблемою національних образів світу. Особливий інтерес становить візуалізація цими авторами образів «свого» та «чужого», адже для імагології концепт «свої-чужі» є основоположним. Цей концепт Ю. Степанов визначає як «противопоставление, которое, в разных видах, пронизывает всю культуру и является одним из главных концептов всякого коллективного, массового, народного, национального мироощущения, в том числе, конечно, и русского... Принцип “Свои” — “Чужие” разделяет семьи — нас и наших соседей, роды и кланы более архаичных обществ, религиозные секты... И уже вполне концептуально... отличает “свой народ” от “не своего”, “другого”, “чужого”» [9, с. 472].

Діну Рубіну більше цікавить, що відрізняє «свій народ» (для неї росіян і євреїв) від «не свого», іншого, чужого. Для візуалізації таких відмінностей письменниця використовує, в першу чергу, автобіографічний матеріал. З цього приводу у дисертації Е. Шафранська зазначає: «Писатели Д. Рубина, Т. Пулатов, Сухбат Афлатуни, Ч. Айтматов принадлежат по происхождению, домашнему воспитанию не только к русской культуре, но и к иной, нерусской. Находясь в поле фольклорных и мифологических семейных преданий, воспоминаний, обычаев, кухни, аксиологии, религиозных мифологем, персоналии этого феномена — русской иноэтнической литературы — по-русски создают «иноэтнотекст», выступая комментаторами, толкователями, посредниками между двумя ментальностями: «своей» и «иной», выступая референтами нерусской этнической культуры» [10].

У повісті «Камера наезжает!..» Діна Рубіна «піднімає» таку актуальну для радянських часів «єврейську тему»: «— Неплохо, неплохо, — повторила она. — Только вот герой на «Узбекфильме» не должен быть евреем... Это был абсолютно неожиданный для меня точный удар в тыл. <...> — С чего вы взяли, что он еврей? — дружелюбно спросила я наконец. Любопытно, что мы с ней одинаково произносили это слово, это имя, это табу, — смягчая произнесение, приблизительно так — иврей... — словно это могло каким-то образом укрыть суть понятия, защитит, смягчит и даже слегка его ненавязчиво ассимилировать. <...> — Еврей! — воскликнула Анжелла радостно, как ребенок, угадавший разгадку. Она произнесла это слово твердо и хрустко, как огурец откусывала: «яврей». — Ну конечно, яврей, то-то я чувствую — чего-то такое...<...> — Напрасно вы обиделись! — приветливо воскликнула Фаня Моисеевна. — Мы почти ничего не тронем в сценарии. Надо только верно расставить национальные акценты. — Фань-

ка, молчи! — вскрикнула Анжелла в странном радостном возбуждении. — Я вижу теперь — что она хотела устроить из моего фильма! Она синагогу хотела устроить! Все яврей!!» [7, с. 32–34].

Сама письменниця ніколи не робила проблеми зі своєї національності і підкреслювала, що виховувалась у бікультурному середовищі.

У творі «Майн пиджак ин вайсе клетка...» Діна Рубіна в характерному для неї стилі вирішує проблему, кого вважати євреєм: «Я живу в молодом, очень пестром и очень нервном обществе, члены которого беспрерывно выясняют отношения по самым разнообразным направлениям: политическому, экономическому, социальному, возрастному, религиозному, межполовому, и, конечно же, — этническому.

К этому привыкли все настолько, что, кажется, никто ничему не удивляется. Кроме того, историки и социологи, этнографы и философы — все светское население Израиля мучается глобальным и неразрешимым вопросом — «что такое еврей»?

Повторяю: светская часть населения. Потому, что для религиозной части населения этого вопроса не существует. Он решен со времен нашего праотца Авраама: если ты исполняешь все заповеди иудаизма, ты — еврей. Точка» [7, с. 488].

Також письменниця визначила відмінності між російською та єврейською ментальностями: «— Знаешь, в каком пункте проявляется разность ментальностей? — рассказывал он. — В выпивке. Когда гуляли в русской шарашке, выпивка шла по следующему сценарию: первая стадия — ругали правительство. Вторая стадия — выясняли — кто кого уважает. Третья стадия — говорили о Боге.

В еврейской шарашке сценарий был такой: первая стадия — ругали правительство. Вторая стадия — спорили, чья мама лучше готовит. Третья стадия — говорили о болезнях» [7, с. 491].

Для прози Діни Рубіної, яка відрізняється особливою авторською інтонацією, увагою до побутових подробиць, характерні точне, іронічне та ліричне змалювання персонажів, зокрема євреїв.

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

Отже, у прозі Діни Рубіної особливе місце займає єврейська тема. Письменницю, яка вихована у бікультурному просторі, цікавить, що відрізняє росіян і євреїв від інших народів. Використовуючи автобіографічний матеріал, Діна Рубіна, на відміну від Тараса Шевченка, не акцентує на стереотипній моделі сприйняття євреїв іншими народами, тим самим не протиставляючи їх представникам інших національностей. Кобзар у поемі «Гайдамаки», візуалізуючи образ жида Лейби, підкреслює, в першу чергу, негативне стереотипне сприйняття євреїв українським суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови: в 11 томах / За ред. І. К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1970–1980. — Т. 11. — 1980. — 687 с.

2. Виноградова Л. Н. Человек — не человек в народных представлениях // Человек в контексте культуры / Л. Н. Виноградова // Славянский мир. — М. : 1995. — С. 17–26.

-
3. Грабович Г. До історії української літератури : Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. — К. : Основи, 1997. — 604 с.
 4. Жулинський М. Свою Україну любіть, любіть її... // Слово і час. — 2014. — № 3. — С. 10.
 5. Крохин Ю. «О прозе Дины Рубинной» [Електронний ресурс] / Юрий Крохин. — Режим доступу к статье : <http://yurikroh47.narod.ru/krohin-rubina.htm>
 6. Наливайко Д. С. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. / Наливайко Д. С. — К. : Основи, 1998. — 578 с.
 7. Рубина Д. Е. Камера наезжает!.. / Дина Рубина. — Москва : «Эксмо», 2005. — 256 с.
 8. Рубина Д. Е. Под знаком карнавала / Дина Рубина. — Москва : «Эксмо», 2001. — 592 с.
 9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. — 824 с.
 10. Шафранская Е. Ф. «Мифопоэтика иноэтнокультурного текста в русской литературе XX–XXI вв.» [Електронний ресурс] / Элеонора Шафранская. — Режим доступу к автореферату диссертации : <http://www.dissercat.com/content/mifopoetika-inoetnokulturnogo-teksta-v-russkoi-proze-xx-xxi-vv>
 11. Шевченко Т. Г. Кобзар / Передм. П. Мовчана; худож. В. Гарбуз / Т. Г. Шевченко. — К. : Вид центр «Просвіта», 2004. — 687 с.